

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka
NASLIJEĐE

LUAN STAROVA
Ervehe
Knjiga o jednoj majci

Naslov izvornika
Ervehe
Knjiga za edna majka

© Luan Starova, 2012.

© za hrvatsko izdanje:
TIM press d.o.o., Zagreb
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-26-1

Luan Starova

ERVEHE

Knjiga o jednoj majci

ROMAN

S makedonskoga prevele

Željka Demnieva
Spomenka Demnieva

Zagreb, 2017.

Prolog

I Bog ima majku!
Albanska poslovice

U meni je odavno sazrijevala misao da napišem knjigu o mojoj Majci. Ona kao da je oduvijek bila u Očevoj sjeni. A ja, u početku, kao da sam ga naslijedio, slijedeći neku nerazumljivu inerciju života, isti nesvjestan odnos prema Majci što se njegovao u obitelji, da ona bude, po osobnom izboru, nekako u drugom planu. Bila je mnogo voljena, ali ne toliko koliko je zasluživala, tiha, sveprisutna, božanstvena. Uvijek kad je bilo potrebno bila je s nama, ali ipak je bezbrižno bila ostavljena da tiho hoda pored nas, u našim zahuktanim životima.

Ali iz dana u dan, tragajući za tajnama Očeve biblioteke koja je predstavljala oporuku obitelji za buduća vremena na Balkanu, postalo mi je jasno da je zamisao da se piše o Ocu neostvariva bez polustoljetne Majčine prisutnosti u njegovu životu...

I tako sam odlučio napisati ovu knjigu baš o Majci. Kad se priča o životu, kao i u svakoj knjizi, najteže je pitanje odakle početi.

I početak i kraj Majčinog života, kao i njegov tijek, bili su gotovo isti – sve je bilo obilježeno njezinom osobnom tragedijom koju je podnosila i potiskivala duboko u sebi, a pri tome ni najmanje nije uznemiravala sve oko sebe.

Majka se rodila kao siročće. Pri porodu izgubila je majku. Imala je sreću stvoriti obitelj. Rodila je više djece, ali živo je ostalo pet sinova i jedna kći. Njezin dugi život prošao je u stalnom žrtvovanju i spašavanju svoje djece u neizvjesnoj balkanskoj sudbini.

I svoje vjerovanje u Boga povezivala je s misijom koju je od Njega dobila – da bude živa samo kako bi spašavala živote svoje djece. To njezino uvjerenje više puta se potvrdilo.

Trajalo je to sve dok nisu počela prva umiranja u obitelji, kad je Majka izgubila dvojicu najstarijih sinova.

Prvi put Majka je proklinjala Boga što nije uzeo nju prvu, a ne njezinu djecu. Preminulom je Ocu tihim, gotovo nečujnim glasom u tužbalicama predbacivala što je nije uzeo sa sobom, da ostatak života ne živi bez svoje djece.

I kraj Majčinog života, kad je izabrala samotan život u kući, s očevim knjigama, nosio je u sebi nešto tragično i uzvišeno. Izabrala je usamljenost i ostala malo obiteljsko sunce oko kojeg su trebale gravitirati male obitelji preostale trojice sinova i kćeri. Sve do kraja svog života...

Nije mi bilo lako shvatiti Majčino sudjelovanje u balkanskoj povijesti, posebno njezin odnos prema složenom „albanskom pitanju“, kao i prema granicama, tim prokletim crtama podjela, toj paučini ispred i oko ljudi, kako se ona često, glasno ili šapćući, izražavala o njima, posebno nakon što smo napustili zemlju u kojoj smo se rodili i zauvijek postali emigranti.

Majčino sudjelovanje u balkanskoj povijesti bilo je direktno, posebno kroz povijest njenih stradanja u spašavanju djece i obitelji u vrijeme borbi i selidbi, dok je Otac gotovo cijeli život pisao svoju nezavršenu *Povijest Balkana kroz padove carstava*. On nikad nije mogao zamisliti pravi završetak ove velike knjige bez Majčinih direktnih zapisa o životu, o spašavanju obitelji, o njihovom provlačenju kroz ruševine carstava o kojima je Otac pisao velika poglavlja, o njihovoj veličini, ali i o njihovim padovima.

Tako je Majčin doprinos balkanskoj povijesti ostao jedinstven, njega nećete naći ni u jednoj knjizi pobjednika ili u nekom udžbeniku bilo koje države na Balkanu...

U Majčinom životu koji se protezao gotovo cijelo dvadeseto stoljeće dogodili su se balkanski ratovi, Prvi i Drugi

svjetski rat, rađanje i pad komunizma na Balkanu, kao i pad staljinizma, raspad Jugoslavije, stvaranje Makedonije, tranzicija iz socijalizma u kapitalizam.

Majčino je izgnanstvo bilo dugotrajnije od Očevog. Ona se najprije otrgnula od svoje obitelji, od svog rodnog gradića Leksovika, na samoj grčko-albanskoj granici što je bila povučena poslije pada Osmanskog Carstva. Nastavila je živjeti u Očevoj patrijarhalnoj obitelji u Pogradecu, u vrijeme monarhijske Albanije, na obali Ohridskog jezera, a nakon toga slijedila je Očevu izgnaničku sudbinu, napuštajući jednom za svagda rodno ognjište i završavajući život u glavnom gradu Narodne Republike Makedonije koja je najprije bila u staljinističkoj, a onda u Titovoj Jugoslaviji.

U njezinom životu ispreplele su se svojim značenjima „grčka veza“, pa „talijanska“, započete iz njezina jedinog putovanja u Grčku, u Solun, i u Italiju. Ta ključna razdoblja balkanske, ali i europske povijesti, od kraja Prvoga i početka Drugoga svjetskog rata na Balkanu i u Europi, za Majku su bila i najradosniji trenuci njezina života.

U svom se životu morala suočiti sa svim proturječnostima balkanske povijesti, vjerske, etničke, jezične, tradicijske i svake druge prirode. Izmirenje različitosti smatrala je svojom sudbinom. Bila je na braniku obitelji na koju su uvijek najprije udarali obezličeni valovi povijesti, religija i ideologija.

Uvjeren sam da za mnogo događaja i istina iz Majčina života neću nikad doznati, prešućeni su u njezinom jeziku, mome materinskom jeziku. Možda zbog toga postoje snovi, pisanje. Znam da svi u obitelji najčešće sanjaju granicu, trenutke kad smo je prelazili spašavajući se.

Majka je jednom priznala Ocu da je u snu stalno doziva polubrat kojeg je voljela više od pravog brata. On joj je svaku noć poručivao da dođe, kako zna i umije prijeđe granicu kraj Jezera, jer su mu dani odbrojani. Samo u egzilu mogu govoriti oni koji s obje strane granice sanjaju pakao.

Povijest Majčinog izgnanstva može se svesti na njen život na grčko-albanskoj granici (u rodnom Leskoviku), u Janjini, gdje se školovala, zatim život na albansko-makedonskoj (jugoslavenskoj) granici u Pogradecu, u slivu izvora na Ohridskom jezeru, putovanje s Ocem u Italiju 1939. godine i zatim putovanje od Struge do Tirane 1943. godine, kao i posljednje putovanje u životu 1974. godine u staljinističku Albaniju. U tim izohipsama njezina izgnanstva, u snovima na drugoj obali izgnanstva, u tragičnom prelasku granica, bila je ispisana povijest Majčinog života za kojom ne prestajem tragati. Zbog toga u izazovu moje potrage možda treba početi od njezina zadnjeg putovanja preko granice, do nedostižnog života njezina polubrata, u kojem je još uvijek bila živa njihova zajednička duša.

Sirota Majka žarko je molila Boga da se smiluje i da otvori granicu kako bi otišla vidjeti svog polubrata Sabaudina Rusija, kojeg je od milja zvala Bubuš. Kad joj se približavala 70. godina života, godinu dana poslije polubratove smrti, dobila je crvenu vizu za putovanje, barem do njegova groba...

Bubuš se rodio 1916. godine, bio je pet godina mlađi od Ervehe. Majka je ostala siročić pri rođenju, a u prvom djetetu svoje maćehe doživjet će izgubljenu ljubav. Imala je i starijeg brata, ali sva njezina ljubav bila je usredotočena na malog Bubuša. Iako ih je sudbina razdvojila, nikad nisu prestali biti bliski i u sretnim i u tragičnim trenucima. Ervehina obitelj dugo je živjela u Janjini. Majčina povijest balkanskog izgnanstva počela je još u djetinjstvu kada se s obitelji našla u Vlora, u slavnoj kući Ekrem-bega Vlore, sina maćehinog ujaka. Stariji nećak bio je Ferit-paša Vlora, dugo vremena vezir u Carigradu u vrijeme Osmanskog Carstva. U Vlora su proživjeli rajske dane, pod strehom prekrasne obiteljske dobrote. Ekrem-beg Vlora urezat će se u majčino sjećanje kao divan čovjek obdaren neizmjernom dobrotom, ljubavlju, ali i smislom za humor. Kuća je stoljećima bila poznata

kao mali albanski Pijemont, kao utvrda „obiteljske države“, vrata stalno otvorenih za goste namjernike. Ervehe ga nikad neće zaboraviti. Još kad je Sulejman Veličanstveni krenuo u pohod na Albaniju (1538.), organizirao je upravu sandžaka u Vlora u nadležnosti velikog vezira. Sandžak-beg je od tada bio Sultanov zastupnik. Gotovo pet stoljeća (od 1481. do 1928. godine) ne samo *de jure* nego i *de facto* uprava je bila u nadležnosti te obitelji. Ervehe nikad neće zaboraviti boravak u tom dijelu raja, s malim bratom u naručju. Još ju je tada očarala velika biblioteka u saraju, s knjigama iz svih vremena, u raznobojnom kožnom ruhu, čuvana kao svetinja i obogaćivana tijekom stoljeća.

Obitelj uglednog Tekija Rusija, gradonačelnika Përmeta doživjet će pravu kalvariju u vrijeme Grčko-talijanskog rata; dok su bili u Kolonji, grčki vojnici zapalili su im kuću. Taj ogranak jedne od šest najvećih obitelji u Albaniji (tako se vjerovalo prema obiteljskoj legendi), poslije boravka u Vlora na kraju će se naći u Tirani, ujedinjen, ali bez Majke koja će slijediti drukčiji put sudbine, udat će se u obitelj Sul-Starova, također veliku albansku obitelj, u Pogradec, pokraj Jezera.

Ervehe, sada već majka trojice sinova i šestomjesečne djevojčice u povojima, poći će 1943. godine iz Struge na put u Tiranu, na zadnji susret s obitelji. Prolazit će hrabro i oprezno gotovo napuštenu granicu, pokraj odbjeglih i malodušnih talijanskih vojnika u vrijeme njihove kapitulacije, te iste godine. Majka Ervehe, kao prava balkanska majka-hrabrost, s kćerkicom Dritom (Svjetlanom), sa svjetlom u naručju koje će je voditi kroz mračne predjele borbi, živa i zdrava će stići u zadnje spašeno obiteljsko gnijezdo u Tirani. Kao da se nisu vidjeli cijelu vječnost, a kao da su se htjeli nagledali i za naredni vijek, toliko je čežnje bilo nataloženo u njihovim dušama. Majka Ešrefe donijela je kolijevku s tavana za malu Dritu. Otac Teki suznih je očiju grlio kćer Ervehe koju nikad više neće vidjeti. Majka se radovala susretu sa starijim bratom Iljamijem,

svojim polubratom Bubušom, a upoznala je njegovu suprugu Afrditu iz slavne obitelji Ypi, koja je bila učenica francuskog liceja u Korči i diplomantica u Italiji.

Srce je bilo na mjestu poslije sretnog povratka k svojim preko granice, i Ervehe se s kćerkicom vraćala istim putom još hrabrija, noseći obitelj u srcu, uvjerena da je više nikad neće napustiti i da će joj se granice, iako proizišle iz pakla, smilovati. Na cestama više nije bilo talijanskih vojnika. Zamijenili su ih u to vrijeme ne toliko uočljivi njemački. Bilo je još opasnije, a ona još hrabrija, s dojlenčetom u zagrljaju.

Majka se vratila u Strugu. Ubrzo je i rat završio. Albanija i Makedonija (u sastavu Jugoslavije) samo su dvije godine živjele u „bratskoj idili“ bez granica. Došao je fatalni Informbiro. „Posvađali se“ Tito i Staljin. Jedna od posljedica bila je oživljena granica iz pakla, između Albanije i Makedonije, odavno usađena u srca podijeljene obitelji s obje strane granice što se poput čudovišta izdizala iz voda Ohridskog jezera i desetljećima zaustavljala protok ljudi. Majka Ervehe najjače je osjećala rez granice. Poslije nije mogla otići na pogreb svoga oca, majke i mnogih drugih bliskih, rodbine. Nekrolozi su postali vize između dviju „posvađanih zemalja“! Tko bi razumio njihov jezik?!

Duša Majke Ervehe bila je podijeljena granicom, duboko podijeljena. Slijedila je put svog polubrata Bubuša s druge strane granice, prema slikama iz snova i pričama emigranata koji su tu granicu prelazili po cijenu života.

Bubuš, nekadašnji primjerni diplomant pravnih znanosti u Bologni, poslije oslobođanja Albanije od fašizma 1944. godine zaposlio se u Ministarstvu pravde, a zatim i na drugim radnim mjestima, kao dokazani stručnjak iz područja statistike. Živjet će spokojno sve do vremena kada je na sovjetsko veleposlanstvo u Tirani bačena bomba. Ni kriv ni dužan, kao i mnogi drugi albanski intelektualci koji su se školovali u raznim europskim središtima, naći će se na meti albanskog represivnog staljinističkog sustava. Zatvorili su ga, dokazana

mu je potpuna nevinost, ali zbog poznate obitelji i nepomirljive klasne suprotstavljenosti zadržali su ga u zatvoru i na kraju osudili na šest mjeseci uvjetne zatvorske kazne. Ali zatvor se nastavio na slobodi.

Kad je izišao iz zatvora, nije mogao naći posao. Najprije je sa suprugom Afrditom, kako bi preživjeli, radio kao fizički radnik. Sudbina mu se smilovala. Otišao je iz Tirane kako bi kao odvjetnik radio u Pogradecu, na obali. Bio je pažljiv, častan u svim poslovima koje je obavljao. Bilo je stoičke veličine u širokom registru stradanja tih ljudi. Bubuš je možda došao u Pogradec da bi bio bliže voljenoj sestri Ervehe. Ona se tu zbližila i s očevom sestrom, tetkom Fatmirom, koja je obavještavala Bubuša i Afrditu o sestri Ervehe...

I tako, dvadeset godina poslije Ervehe se spremala prijeći granicu u jesen 1974. godine, godinu dana poslije smrti brata Bubuša. Bogovi s druge strane granice nisu se smilovali jednoj Ervehe da vidi brata živog u Pogradecu. Čim je stigla u Tiranu, u kuću njihove kćeri, policija Sigurimi budno je nadgledala njezinu obitelj. Majka je odmah zahtijevala da ode na groblje, a Afrdite i Mirjam su je razumjeli. Putovala je kroz Albaniju suznih očiju. Kad je došla do bratova groba od prejakog se uzbuđenja onesvijestila. Jedva su je osvijestili. Ostala je dugo, dugo vremena kraj bratova groba. Šaptali su jedno drugom jezikom tišine i to se jasno vidjelo na licu Majke Ervehe...

I.

Kad bi svi Majčini geni i kromosomi mogli govoriti, ispričali bi vam najneobičniju balkansku odiseju jednog života koji je najvećim dijelom protekao u obrani jedne obitelji.

Možda su prvi Majčini geni započeli svoje putovanje u dalekoj Perziji. Svakako, kad su joj nadjenuli ime Ervehe, što na perzijskom znači cvijet, nadvladao je neki perzijski gen koji su donijeli osmanski osvajači nakalemivši islam na svoj identitet i zatim ga prenijevši na Balkan, poslije pohoda u Aziji, na Arapskom poluotoku i po Mediteranu. I tako će neki kršćanski geni, obraćeni u islamske, doprijeti i do obraćene Majčine obitelji.

Majka je potjecala iz moćne bektaške* obitelji koja se ugnjezdila na samoj granici Albanije i Grčke. Viđeniji članovi obitelji imali su visoke položaje u Osmanskom Carstvu, neki od njih postali su i paše, a bili su na visokim položajima i u prvoj neovisnoj albanskoj državi. Oduvijek su bili u dobrim odnosima s kršćanskim življem.

Bektaški geni ostavili su svoje razgranate tragove i u Majčinom identitetu i sudbini. Ona je prirodno prihvaćala određena obilježja bektaštva, bliskog sufizmu, na kojima je počivala sama bit vjerovanja. Tako je za nju bektaška

* Bektaši, sljedbenici učenja mistika hadži Bektaša (približno od 1209. do 1271.), anatolskog mistika i filozofa. Bektašizam se iz Anatolije raširio Balkanom tijekom osmanskog razdoblja. Tog su se učenja držali i janjičari (op.prev.).

odrednica po kojoj je Bog ondje gdje te poziva dobrota, prerasla u uvjerenje da joj je Svevišnji podario život da bi spašavala svoju djecu. Bio je to stalni refren u njezinu životu, obično izgovoren tiho, a najčešće prešućen.

Majka je u pitomosti svoga srca, krotkošću i svojom tihom moći i dobrotom što je zračila iz njenih očiju, znala u sebi sjediniti razlike monoteističkih vjerovanja u neko svoje osobno vjerovanje. Iz vjerovanja, iz sebe uspijevala je izvući čudesnu unutarnju svjetlost što nam je bila tako dragocjena u životu, u tmici izgnanstva.

To joj je možda najviše uspijevalo kad smo prelazili granicu i našli se na drugoj obali Jezera. Ondje se odmah moglo primijetiti da je vjerska podijeljenost između kršćana i muslimana vidljivija, nezapljusnuta valovima laicizacije na koju je Majka bila navikla.

Jednom prigodom Majka je sasvim opušteno ušla u crkvu kraj Jezera i zapalila svijeću. Tada sam je ja, neupućen, ne znajući za njezino bektaštvo, za odiseju njezinih gena, upitao:

– Majko, zar mi nismo muslimani i ne palimo svijeće u crkvi!

Iznenadeno me pogledala:

– Mi smo, sine, palili svijeće u crkvi i u džamiju smo išli. I kršćani su ulazili u džamije! Zar nemamo, sine, svi zajedno samo jednoga Boga?

Majka mi tada nije govorila o svom bektaškom podrijetlu. Nije mi govorila ni o mnogim drugim tajnama iz svog života, kao ni Otac, ostavljajući me da sam dođem do ključnih istina o njihovim životima. Oni nikad ništa nisu nametali, puštali su da nam sam život otkrije obiteljske tajne, ako nam svijest sazrije toliko da tragamo za njima.

Nikad me nije napustila misao na Majku. Čuvao sam je, koliko sam mogao, u uspomenama, zatim u labirintima podsvijesti, ona bi mi se za tren pojavila u nekom snu koji se uvijek odvijao iza granice, u rodnoj zemlji. Nastavljala je živjeti u

mojoj svijesti, u okusima kaše siromaštva, u pečenom tijestu njezinim vještim prstima smotanom u čudesne oblike. Ona je, iako odavno iščezla, uspijevala oživiti i oživljavati moje djetinjstvo istim iluzijama.

Rano je posijedjela, još kao djevojka. U svakome njezinom posrebrenom uvojkju krila se tajna njezinog stradanja ukorijenjenog u dubini njezine duše. U toj bujnoj sijedoj kosi skrivali su se veliki arhivi balkanske povijesti naše obitelji u izgnanstvu, tisućljetnog stradanja na Balkanu.

I tako, kako su prolazile godine mog života, Majka mi je bivala sve bliža, sve do trenutaka kad se susret s njom pretočio u ovu knjigu. Do posljednjih dana života vjerovala je da postoji izlaz iz stradalničkog kruga izgnanstva, vraćanjem na početnu točku, vraćanjem u rodnu zemlju. Nosila je sa sobom, kao relikviju, svežanj ključeva napuštenih kuća pokraj Mora, pokraj Jezera i na kraju pored rijeke.

Kada je ključ jedne odavno napuštene obiteljske kuće otvorio vrata kuće pored rijeke, Otac je, stalno tražeći pravi ključ života u novim izazovima progonstva, počeo vjerovati u Majčinu metafiziku vraćanja, u njezinu povezanost sa Svevišnjim...

I svakog proljeća, kad procvjetaju prvi jorgovani čija se ljubičasta boja prelijeva i u Majčinim vrtovima iz naših odavno napuštenih kuća iznad kojih plove oblaci obitelji, između neba i zemlje, gotovo isto kao na Chagallovim slikama, vraćaju mi se uspomene na Majku. Tada uistinu doživljam povratak, zajedničko vraćanje obitelji u rascvjetanoj Majčinoj duši, u tim bujnim cvjetovima jorgovana uhvaćenim pri samoj cvatnji prije odlaska prema nebesima. U odlaženju jorgovana bilo je zajamčeno njihovo vraćanje u proljeće, naša iluzija o vraćanju iz izgnanstva u čiju simboliku Majka nije prestajala vjerovati...

Na zalazu života kad se opsesivno trađa za neakvim pomirenjem s neostvarenim snovima, osjećam kao da sam

obiteljskom sudbinom u izgnanstvu zadužen dopisati kroniku, ostavljenu uz poruke iz Očevih knjiga, kao moguću oporuku o novim putevima budućeg obiteljskog grananja, stalno me obuzima osjećaj neispunjenog duga prema Majci.

Ova knjiga, iako ju je napisao samo jedan od sinova, ipak je knjiga o svojoj njezinoj djeci. Mnogi će, bez obzira na to kojoj vjeri i kojem narodu pripadaju, možda prepoznati i svoju majku, tu svetu prisutnost od djetinjstva do kraja života, sa svom dobrotom koju čovjek može pokloniti. Nema djeteta koje u suzama prolivenima za pokojnom majkom ne izražava tugu zbog izgubljene mogućnosti da joj se oduži za sva njezina stradanja i žrtve.

I meni ostaju ove riječi napisane na raznim jezicima možda kao jedina utjeha i mogućnost da se približim Majci, da ispunim neki dug prema njoj, što ona nikad ne bi tražila od mene, kao svjedočanstvo o jednoj sudbini i o jednoj ustrajnosti. Znam da nam one nikad neće vratiti Majku. Sad bih napisao stotine i tisuće riječi, umjesto nekoliko riječi koje sam joj trebao napisati s čestih i ponekad veoma dugih boravaka daleko od nje, u dugim diplomatskim godinama, kao odgovor na njezina pisma u kojima je njezina duša bila ispisana čudesnim krasopisom, naučenim još u djetinjstvu kod francuskih lazarista u Solunu. A kako sam lako pisao sve moguće preduge diplomatske depeše i izvješća koji danas svi zajedno ne vrijede gotovo ni stranice pisma što ga je Majka napisala. Za to će biti vremena, tješio sam se, ali to sam vrijeme nepovratno izgubio...

Još uvijek me štite riječi, poslovice, Majčine izreke i mudrosti koje sam prihvatio. Majka je govorila da ću veliku ljubav koju sam od nje naslijedio, a koja me čvrsto održavala na kormilu života, zaslužiti kad je doživim od svoje djece, uz njezin blagoslov. Majčina ljubav. I kad joj je bilo teško u životu, u meandrima osame i starosti tražila je da je ostavimo u njezinom „gnjezdašću“ u kojem je izvirala svjetlost njezine

duše koja nije podnosila nikakvu drugu sjenu, pa čak ni sjenu vlastite djece.

Da bi se iskazala bit života najčešće nedostaju prave riječi. Nema dovoljno riječi. O životu što preostaje može se govoriti s malo riječi i mnogo šutnje. Bilo je riječi koje je kao prava majka izgovarala pod diktatom refleksa: Sine, pazi, ne pretjeruj s poslom; Nemoj ležati prekriženih ruku, sine; Sine, smršavio si, postao si kost i koža, pazi (iako je bilo suprotno!).

Kad je Majka htjela izreći velike istine u malo riječi, služila se poznatim poslovicama. Neke su bile narodne, a neke je smišljala sama. Njezine najčešće poslovice bile su:

Kur soseset e keqja del e mira!

(Poslije zla dolazi dobro!)

Humbi shpresa, humbi jeta!

(Izgubljena nada, izgubljen život!)

Kush duron gëzon!

(Tko trpi, radovat će se!)

Hiq inatin, gjej rehatin!

(Bez inata do rahata!)

Goja kapak, truri rahat!

(Zatvorena usta, mirna glava!)

As kam, as me mbarohen!

(Čega nema, ne može se potrošiti!)

Zgjeron zorët trashë trurin!

(Šira crijeva, deblji um!)

Mos i bjer bukës me këmbë!

(Ne gazi kruh!)

Bukë e kripë por me nder!
(Kruha i soli, ali časno!)

Po të kesh frik të hypin në qafë...
(Pokaži strah, sjest će ti za vrat!)

Sjećam se i drugih majčinih poslovice i izreka, vraćam ih u život u njihovu neotrčanom značenju, štite me kao nezaobilazan štit u teškim životnim situacijama, a ima i drugih kojih se ne sjećam bez njezine prisutnosti...